

De vraag die mij door de redactie gesteld werd luidt: welke ecclesiologie of ecclesiologieën spelen een rol bij de aan de gang zijnde reorganisaties binnen de grote én kleine kerkgenootschappen? Men doelt dan op de reorganisatie die in alle RK bisdommen in ons land aan de gang is en die leidt tot fusies van parochies en tot pastorale teams die de verantwoordelijkheid krijgen over een groot aantal kernen. Deze reorganisatie is ingegeven zowel door de teruggang van het aantal gelovigen als het tekort aan gewijde ambtsdragers. De scribe van de PKN, dominee Arjan Plaisier, haalde dan weer de pers met zijn nota "Kerk 2025: waar een Woord is, is een weg."¹ Ook bij hem is er sprake van rationalisering vanuit de overtuiging dat het onmogelijk is al die gebouwen en centra open te houden met een steeds meer vergrijzend en in aantal achteruitgaand contingent van gelovigen. In kleinere denominaties ziet men overigens hetzelfde soort van ontwikkelingen. Iedereen zit met krimp die aanleiding geeft tot een kramp, om de woorden van Plaisier te gebruiken. Hij zegt het dan ook ferm: "Je vraagt hoe de kerk er voor staat? Ik kan nu een aantal clichés tevoorschijn halen over dingen die evident zijn. Het gaat erom eens los te geraken van kramp en krimp."²

Het is te prijzen dat kerkleiders niet langer het hoofd in het zand steken en reageren op de realiteit die sinds de jaren zestig van vorige jaar stelselmatig in scherpte en dringendheid toegenomen is. De redactie van het WKO-bulletin lijkt echter te veronderstellen dat er deze reacties ingegeven worden door ecclesiologische principes. Dat durf ik echter te betwijfelen. Meer nog: ik vermoed zelfs dat de crisis nog verergerd wordt door de afwezigheid van wat ik een 'ecclesiologisch bewustzijn' zou willen noemen, zowel bij de basis als bij de kerkleidingen. Ik verklaar me nader.

De organisatie, het bedrijf, de procedures

Ecclesiologie is de theologische reflectie over de kerk. Het betreft, met andere woorden, de theologische definitie van de kerk. Waarover gaat het eigenlijk als christenen het over de kerk hebben en is de kerk dan fundamenteel voor hun geloof of valt er eigenlijk ook wel te geloven zonder kerk. In de analyses die aan de reorganisaties voorafgaan zie ik deze vragen hoegenaamd niet aan de orde komen. Voor zover ik er een zicht op heb, gaat het daarbij altijd en bijna uitsluitend om sociologische analyses waarbij het economische argument uiteindelijk doorslaggevend is om een bepaalde maatregel al dan niet te nemen. Het gaat om de organisatie, het bedrijf en de procedures die met het vergrijzend en slinkend contingent, c.q. met de schaarste aan ambtsdragers niet meer overeind te houden is. Het uitgangspunt van deze analyses zijn de organisatorische problemen en de oplossing gaat dus altijd in de richting van 'tering naar de nering'. Zo moet men, volgens Plaisier, wanneer het fuseren niet langer te houden is omwille van de belasting op diegenen die het allemaal moeten gaan runnen, dan maar gemeenten gesloten worden. Er wordt dus doorgaans vanuit de organisatie gedacht. Dat is bv. ook sterk in de RKK waar geen vragen (mogen) gesteld worden bij de disciplinaire voorwaarden die men aan ambtsdragers stelt. Omdat er een tekort is aan celibataire en mannelijke priesters, blijven de meeste parochies verstoken van de mogelijkheid om eucharistie te vieren. Het is een sterk voorbeeld van denken vanuit de organisatie en haar voorwaarden, in plaats vanuit de theologische identiteit van een parochie. Natuurlijk wordt geargumenteed met het gegeven dat de concentratie ervoor zorgt dat de vierende gemeente groter in aantal is en het vieren zelf daarmee aan kwaliteit zou winnen – wat niet per se het geval is overigens, het doet echter geen afbreuk aan het feit dat er op bepaalde plekken niet langer eucharistie gevierd wordt waar dat én voor de plaatselijke gemeenschap, zowel praktiserende katholieken als de grote groep van niet-praktiserende anders- of niet-gelovigen toch enige betekenis had.

¹ *Kerk 2025: waar een Woord is, is een weg. Utrecht, PKN, 2015, 30 pp.*

² Interview in *Trouw*, 1 oktober 2015.

De kerk als leverancier, de gelovigen als consumenten

Men analyseert in termen van leverancier, product en consumenten en stelt zich dus de vraag of er wel voldoende markt is voor het aanbod dat men heeft. De oplossing voor de problemen lijkt te liggen in het meer 'vraag-gestuurd' maken van het aanbod. De individualisering die ook in het denken over geloven een vaste plaats heeft gekregen, wordt daarbij kritiekloos omarmd. Typisch is het bv. in het interview met Plaisier, waaruit ik al citeerde, dat hij – gevraagd naar de basis van zijn geloof – antwoordt: “dat is het verhaal dat ik een geliefd kind van God ben. Hij staat echt voor mij in, ook al gaat het helemaal fout in mijn leven. (...) In het midden van de tijd staat daar die simpele figuur van Jezus die bereid was voor jou in te staan met zijn ziel en zaligheid. Da verhaal hoor ik in de kerk.” En even verderop wordt de plek van de kerk, in tweede instantie, verder ingekleurd: “Het tweede is, en dat ervaar ik toch ook als ik een kerk binnenstap, de sfeer van: hier zijn we broeders en zusters. Je hebt een gezicht voor elkaar, je bent een naam voor elkaar. Je praat, je lacht met elkaar.” De kerk is, met andere woorden, die instantie die mijn persoonlijke (spirituele) behoeften aan redding en sociale verbinding, kan vervullen. De kerk als leverancier van levenszin en gemeenschap, is op zoek naar de meest efficiënte aansluiting bij haar cliënteel. Daarbij doet ze overigens ook nadrukkelijk ook pogingen om haar cliënteel uit te breiden. Soms stelt men dat gelijk aan een ‘missionair optreden’. De reclamecampagne van de Remonstrantse Broederschap is op dit punt veel betekend. De broederschap liet door Motivaction een onderzoek doen naar haar naamsbekendheid én naar mogelijk aan te spreken groepen in de samenleving. Uitkomst was dat er aan het eerste wel het nodige diende te gebeuren en dat in kringen van de ‘ongebonden spirituelen’ vermoedelijk heel wat interesse zou bestaan aan de Remonstrantse boodschap als deze maar op een efficiënte wijze zou gebracht worden. Ecclesiologie komt hier niet aan te pas, het is een en al marketing-benadering. Vooraleer dat men mij gaat verwijten dat ik iets tegen benadering zou hebben of tegen het kritisch doorlichten van de kerkelijke organisatie op het punt van de aansluiting bij de basis, moet ik zeggen dat dat helemaal niet het geval is. Integendeel ben ik er voorstander van al deze benaderingen in te zetten om te komen tot een zo efficiënt mogelijke verkondiging van het evangelie. Maar de actuele crisis van de kerk is meer dan een bestuurlijke kwestie die met organisatiekunde opgelost zou kunnen worden. Het is een crisis die te maken heeft met een gebrek aan wat ik ‘kerk-bewustzijn’ zou willen noemen. Het ontwikkelen van een antwoord moet daarom vertrekken bij de ecclesiologie. Dat vind ik nu juist uitdagend aan de reflectie vanuit de kerkopbouw als vak: dat men benaderingen uit de organisatiekunde en de agogiek met elkaar combineert en integreert vanuit een richtinggevend ecclesiologisch principe. Want de vraag blijft dus: wat bedoelen we nu eigenlijk als we het over de kerk hebben? Die vraag is een theologische vraag en moet dus een theologisch antwoord krijgen.

Kerk-zijn in tijden van godsverduistering

Volgens Walter Kasper is, in deze tijd van ‘godsverduistering’, de vraag naar de kerk niet te scheiden van de Godsvraag. Hij vindt dan ook dat de kerk er moet naar streven, ook al is ze een minderheid, een sterke gelovige identiteit te cultiveren waarmee ze ervan getuigen kan een antwoord te geven op de existentiële vragen van deze tijd. Hij pleit er dan ook voor dat we terug gaan naar de bronnen om de noodzakelijke geestelijke vernieuwing op gang te brengen, die gepaard moet gaan met een diepgaande theologische reflectie en een vernieuwd kerk-bewustzijn.³ Dezelfde benadering vindt men overigens ook terug bij iemand als Bram van de Beek, die eveneens de godsvraag als dé fundamentele vraag van onze tijd ziet en als de cruciale factor in de crisis van de kerk.⁴

Het tweede Vaticaanse Concilie heeft zich uitgebreid met deze vragen uiteengezet. In verband met de kerk luidt het korte antwoord van de concilievaders: de kerk is sacrament van Gods reddende liefde voor de wereld. Dat is: teken en instrument van Gods betrokkenheid op deze mensenwereld. Christus is, als de mensgeworden menslievendheid van God, het licht van de wereld, maar de kerk is de kroonluchter die het licht in deze wereld laat schijnen.⁵ Evangelie en kerk zijn dus niet te scheiden van elkaar en wie Christus wil leren kennen moet zich engageren in de kerk. Niet dat de kerk de hemel op aarde is, het escaton zelf, maar ze is wel geroepen een teken van dat escaton te zijn. Dat wil zeggen dat ze zich erop toelgt met mens en wereld zo om te gaan als God het zelf doet.

³ Walter Kardinal Kasper, *Katholische Kirche. Wesen. Wirklichkeit. Sendung. Freiburg-Basel-Wien, 2011, p. 568.*

⁴ A. van de Beek, *Lichaam en Geest van Christus. De theologie van de kerk en de Heilige Geest. Zoetermeer, 2012, p. 176 vv.*

⁵ Passaglia geciteerd door Kasper, *aangehaald werk, p. 89*

Beelden voor de kerk

Klassiek zijn er drie Bijbelse beelden waarmee de identiteit van de kerk wordt beschreven. Eerst is de kerk Volk van God. (1 Petrus 2, 9-10) De kerk is dus geen initiatief van mensen, maar een goddelijk initiatief. Wij worden dus tot kerk 'samen-geroepen'. Het tweede beeld is dat van het 'Lichaam van Christus'. Christus is het hoofd van de kerk en zijn onderdeel van Zijn lichaam. (vgl. 1. Kor. 12, 12 vv.) Dat wil zeggen dat er sprake is van een 'incorporatie' waarbij enerzijds gerekend wordt op ieders eigen inbreng maar anderzijds het eigen persoontje ook gerelativeerd wordt ten voordele van het getuigenis van de hele gemeenschap. Ten derde is de kerk bouwwerk van de Heilige Geest. (Ef. 2, 22) Dat wil niet zeggen dat instituut en organisatie niet belangrijk zouden zijn en evenmin dat instituut en organisatie onveranderbaar zijn, maar wel dat we geloven dat bij en in al onze pogingen om kerk te worden het de Geest is die de kerk mogelijk maakt. Het gaat er dus om de kerk te zien als een levende gemeenschap, die voorwerp is van geloof. Wil ze wat worden, dan moet men erin geloven zoals met ook in een relatie moet 'geloven' want dat is een teken dat men er zichzelf ook in engageert.

Een katholieke ecclesiologie onderscheidt drie aspecten van het kerkelijk leven. Kerk-zijn moet een getuigenis zijn van het evangelie. Het is het geleefde evangelie en in die zin ook 'zelfmededeling van Christus'.⁶ Ten tweede speelt de liturgie een belangrijke rol. De liturgie is immers het op een symbolische wijze aanwezig stellen van Gods heilshandelen met mens en wereld. De liturgie is daarom een demonstratie, zowel in de zin van vormgeving van een bepaalde boodschap als in de zin van een kritisch protest, van het goddelijke heil dat aan mensen geschiedt. Het belang daarvan kan maar moeilijk onderschat worden. De liturgie is echter ook kwetsbaar want ze verwordt vlug tot een ideologische act of een genoeglijke bijeenkomst waar gelijkgezinden zich ophalen aan de interessante ideeën die ze met elkaar delen. Het is daarom belangrijk in de traditie te blijven staan en deze te verbinden met de actuele context. Tot slot is er het hele kerkelijke leven dat een duidelijk diaconale kleur heeft. Dienstbaarheid aan de wereld en aan elkaar, aan de armen het eerst, moet voorop staan. De diaconie is het principe van de gemeenschap die de kerk is. Die gemeenschap is overigens als het ware een uitbreiding van de gemeenschap die in Drieëne God gevonden wordt. Of om het nog anders te zeggen: de kerk participeert aan die goddelijke gemeenschap waartoe uiteindelijk alle mensen en de hele schepping geroepen is.⁷

Tegen deze achtergrond is het mogelijk voor de kerk om opnieuw missionair te worden. Het is duidelijk dat slechts deze missionaire insteek een alternatief biedt voor het dominante "depressive Untergangsbewusstsein" (Zulehner). Daarbij zal de kerk aansluiten bij de tijdsgeest, zonder daarvan echter de slaaf te worden. Alleen zo kan de kerk ook de mystagogische ruimte bieden waarin hedendaagse mensen hun verlangen naar heil herkennen.⁸ En meer nog zal men er het milieu vinden waarin de kiemen van heil dat al door Gods Geest in hun hart zijn neergelegd ontkiemen en groeien kunnen. Want dat is de kerk: de verzameling van hen die geroepen zijn tot het Ene Volk dat teken van Gods menslievendheid en genade op deze wereld zijn mag.

Opnieuw leren wat kerk-zijn is

Wat betekent dan 'rationalisering'? In elk geval niet dat men zich terug gaat trekken op een soort van eigen terrein waarbij de relevantie voor de samenleving in het gedrang komt. Toch ziet men dat veel gebeuren en wat dan overblijft zijn clubs van gelijkgezinden die het goed hebben met elkaar en samen af en toe ook aan 'goede werken' doen. Op zich niets mis mee, maar de vraag is in hoeverre in die context nog sprake is van een roepingsbesef dat fundamenteel is voor de kerk. Daarom lijkt het me noodzakelijk dat elke reorganisatie gepaard gaat met een bezinning over wat het betekent samen kerk te zijn. Want de actuele context van de crisis in de kerk noopt ons ertoe opnieuw te leren wat kerk-zijn betekent. Wie dat soort van leerproces met en aan de basis van de kerk toelaat, zou wel eens tot heel andere besluiten kunnen komen dan die die op de bestuurlijke tekentafels tot stand komen. Misschien wordt het daardoor allemaal wat onoverzichtelijker, maar het komt het beeld van de kerk en haar getuigenis zeker ten goede. Ook slinkende gemeenschappen kunnen best een antwoord geven op de vraag hoe zij in hun context als christenen dienstbaar willen zijn met hun getuigenis. Dat wil niet zeggen dat men moet doorgaan zoals men bezig is,

6 Kasper 81

7 Zie bv. Joris Vercaemmen, *Oud- en Nieuw-katholiek. De spirituele zoektocht van die andere katholieken. Nijmegen, p. 98 vv.*

8 Paul M. Zulehner, *Kirche umbauen, nicht totsparen. Kevelaer, 2009, p. 58.*

met bv. een loodzware bureaucratische structuur, maar dat men de ruimte heeft om lichtere alternatieven uit te werken.

In elk geval zal deze aanpak leiden tot een broederlijke/zusterlijke communicatieve stijl van overleg en dialoog. Daarmee breekt de kerk meteen met een bureaucratische aanpak die slechts schijnbaar efficiënt is en in elk geval afbreuk doet aan de participatie van alle gedoopten zoals men die in de kerk volgens haar roeping zou mogen verwachten.

Op dit punt is het goed ook nog aandacht te vragen voor de ambtsvraag. Het is immers niet zo dat de kerkelijke gemeenschap één op één gelijk kan worden gesteld met het gemeenschapsideaal zoals we dat uit de Verlichting kennen en gestalte heeft gekregen in onze moderne democratieën. Het grote onderscheid is dat de kerk het initiatief van God is. Dat gegeven wordt belichaamd in een verantwoord functioneren van een kerkelijk ambt dat als dienst moet verstaan worden. Zo kan het teken tegelijk teken van het goddelijke initiatief en van eenheid worden. We geloven dat God mensen tot deze dienst roept en daarom is het aangewezen zich te bezinnen op de vraag of de tot nu toe gestelde voorwaarden aan toekomstige ambtsdragers het goddelijke initiatief niet in de weg lopen, zeker vooraleer men het aantal beschikbare ambtsdragers mede als uitgangspunt neemt voor zgn. 'rationalisering'.

En dan is er ook nog de vraag naar de oecumenische samenwerking. Vermoedelijk zal die een sterker accent krijgen als men het initiatief meer aan de basis laat. In geen van de reorganisatie-plannen die ik tot hiertoe gezien heb, wordt de oecumene werkelijk veel ruimte gegeven. Integendeel blijken eerder profileringsdrang en bescherming van de 'eigen kleine dogma's' eerder richtinggevend te zijn. Dat is jammer, want de hereniging van de kerk is een eerste opdracht, ook in het kader van het opnieuw verwerven van het nodige krediet in de breedte van de samenleving. En zoals, Bram van de Beek terecht opmerkt: "Wie daarbij de eerste stap zou moeten zetten, is niet van belang. We kunnen het beste zeggen: allen, maar als de ander het niet doet, dan zullen wij het moeten doen."⁹

Tot slot

Mijn pleidooi voor meer ecclesiologie moge vooral gezien worden als een opkomen voor een meer inhoudelijke vernieuwing van de kerk. Die vernieuwing zal ongetwijfeld gepaard gaan met een beweging 'terug naar de bronnen', dat zijn het evangelie en de kerkvaders. Die herbronning is geen opdracht voor theologen, noch voor kerkleiders alleen. Omdat ze zal moeten leiden tot een bewuster kerk-bewustzijn zal het een gezamenlijke onderneming van het hele Volk van God moeten worden. Ik pleit dus voor een lerende kerk waarbij zoveel mogelijk gedoopten betrokken worden bij het ontwerpen van toekomstige gestalten. Actief besef dat de kerk Gods' initiatief is, zal hun inspiratie geven bij het ontwikkelen van initiatieven die van aard zijn om opnieuw een plek in de samenleving te verwerven omdat haar getuigenis, haar liturgie en haar gehele leven als dienst zal worden gezien aan de kwaliteit van leven en samenleven.

9 A. van de Beek, *aangehaald werk*. p. 192.

